

ФОРМИ ІСНУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ФЕНОМЕНІВ ТА СТАТУСИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

В статті аналізується сімейство значень поняття «професійна етика», теоретичні підходи до статусу професійної етики та її місце в системі етичного пізнання.

В статье анализируется семейство значений понятия «профессиональная этика», теоретические подходы к статусу профессиональной этики и ее место в системе этического познания.

In the article is analyzed simeystvo values of notion «professional ethics», theoretical approaches to status of profesiionalnoy ethics and its place in the system of ethics cognition.

З останніх десятиліть ХХ століття спостерігається посилення інтересу до питань професіоналізму і професійної етики як у різноманітних теоретичних, так і практичних контекстах суспільної думки. Поняття “професійна етика” уживається в багатьох значеннях, що відображає складність даного феномену та розмаїття підходів до нього. Зокрема, ці загальні тенденції поширюються також і на військово-професійну етику, що необхідно враховувати для виявлення специфіки її сучасного розвитку.

Для орієнтування в наявній множині ситуацій застосування терміну “професійна етика” та прояснення його можливих значень розглянемо форми існування моральних феноменів та викристалізовані статуси професійної етики, приймаючи припущення, що ними визначаються відповідні мовленеві практики.

Якщо форми існування моральних феноменів достатньо відрефлектовані етичною теорією, питання про статус/статуси професійної етики є дискусійним й безпосередньо пов'язаним з загальним баченням місця професійно-етичного комплексу в етичному пізнанні. Слід зазначити, що при розгляді зазначеного питання у той чи інший спосіб дослідник має визначитись й у власному розумінні самого етичного пізнання – чи є воно системним, або існуючим за принципом доповнюваності, чи розгортається воно з фундаментальних засад, або ж лише підсумовується та систематизується останніми та ін. По суті справи у випадку етики ми зіштовхуємось з тими самими проблемами, які видається розв'язувати кожній науці, хоча етика як наука є дуже специфічною, оскільки є по суті практичною, безпосередньо дотичною до практики людського вчинення. Попри загальність цих проблем, спосіб їхнього розв'язання виводить до визначеного розуміння статусу професійної етики.

При огляді наукових публікацій з професійно-етичних питань виявляється поширеність уживання поняття “професійна етика” у значенні “професійна мораль” чи у більш вузькому значенні “морально-етичний кодекс”. При тому, що в академічній теорії чітко розводяться поняття “етика” як особливе пізнання, “мораль” як реально існуючий духовно-практичний феномен, “моральний кодекс” як інституціолізована складова цього феномену, така практика експертів з етики не може бути наслідком нерозрізнюваності понять та позначуваних ними феноменів.

Розроблювачі даної проблематики, В. І. Бакштановський і Ю. В. Согомонов, говорять поряд із професійною етикою і про «професійну мораль», і про «етос професії». Згадувані автори уточнюють поняття «професійна мораль» поряд з поняттям «професійна етика»: «Вираз "професійна мораль" має на увазі відому стихійність, невимушеність в утворенні професійних норм і відповідної мотивації» [2. С.154]. У такий спосіб, існує можливість виділення в цільному явищі професійної моралі рефлексивної, раціоналізованої, кодифікованої частини за назвою професійна етика і стихійної частини за назвою професійний етос. Отже, у випадку застосування експертами різних значень поняття “професійна етика” в одному контексті ми скоріше маємо справу зі свідомою позицією з приводу природи та способу формування морального у сфері життєдіяльності професійних спільнот, їхньої укоріненості в емпірично наявних комунікаціях та доцільної практики зі стабілізації діяльності та спілкування в інтересах розвитку професії.

На полісемантичність терміну “професійна етика” й розбіжності його тлумачень вказує Р. Г. Аперсян в праці “Професійна, прикладна і практична

етики” [1]. Слід зазначити, що радикально “мінімалістська” інтерпретація поняття професійної етики частіше зустрічається в неспеціалізованих міркуваннях, тоді як в більшості науково навантажених варіантів “професійна етика” обов’язково включає певний момент обґрунтування та рефлексії. Така крайня позиція представлена Р. К. Хорном, фахівцем із соціально-правових і етичних проблем страхування. Обговорюючи етичні кодекси страхової діяльності, він наголошує на тому, що під «професійною етикою» розуміється «лише те, що люди повинні або не повинні робити в рамках своєї професії» [1], отже суто кодекс професійної поведінки.

У підготовленій російськими дослідниками В. Т. Ганжиним і Ю. В. Согомоновим статті для «Словника з етики» професійна етика виводиться у таких значеннях: а) кодекси поведінки, б) «способи обґрунтування даних кодексів, соціально-культурне тлумачення культурно-гуманістичного призначення даної професії, її етосу» [6. С.278]. Це бачення репрезентується також у статті В. І. Бакштановського і Ю. В. Согомонова “Професійна етика” зі збірника “Етос середнього класу”: «Вираз "професійна етика" є відомою мірою умовним, тому що означає не що інше, як професійні моральні кодекси. Разом з тим, уживання поняття "професійна етика" є виправданим, тому що воно підкреслює важливість особливо ретельно продуманої розробки цінностей і норм професії» [2. С.154].

Авторитетний радянський та російський етик А. А. Гусейнов зазначає специфіку професійної етики порівняно з прикладною етикою, оскільки вона «конкретизує загальні моральні вимоги стосовно своєрідності відповідної професії і займається головним чином нормами, правилами поведінки», тоді як прикладна етика «має своїм предметом конкретні моральні ситуації; перша розглядає професійну поведінку, друга – загальнозначущі проблеми» [5.С.389], що є відкритими, дискусійними, що цікавиться й “індивідуальним обличчям” вчинку.

Таким чином, очевидно, що поняття «професійна етика» трактується різним чином. Це, по-перше, професійні моральні кодекси (про це пишуть В. І. Бакштановський, В. Т. Ганжин і Ю. В. Согомонов). По-друге, це їх рефлексивне і, очевидно, експертне супроводження (що зазначається в статті В. І. Бакштановського і Ю. В. Согомонова). По-третє, це більш спеціалізована

інтелектуальна діяльність з їхнього обґрунтування (що зазначається в статті В. Т. Ганжина і Ю. В. Согомонова). По-четверте, А. А. Гусейнова можна витлумачити так, що професійна етика це саме спеціальна діяльність із приводу норм професійної моралі, не виключено, що в тому числі і дослідницька, поряд з професійною етикою як сукупністю норм.

З приводу співвідношення професійної етики та етики прикладної окреслюються принаймні три позиції. Якщо А. А. Гусейнов співвідносить професійну етику з прикладною як окремі специфічні галузі пізнання і практики [5], то В. І. Бакштановський і Ю. В. Согомонов розглядають професійну етику як різновид прикладної етики. Р. Г. Аперсян розглядає професійну етику не як різновид прикладної етики чи як однопорядкове їй знання, а як: а) власне систему моральних норм професійної діяльності, чи кодекс (і в цьому солідаризується з першим з даних вище тлумачень професійної етики), б) більш-менш спеціальну рефлексію щодо принципів і нормативних основ професійної діяльності, в) когнітивний компонент експертного супроводу нормотворчості і нормативної практики в сфері професій, включаючи сюди діяльність «етичних комітетів», – а також, у тій мірі, у якій мова йде про практику, г) більш-менш спеціальну рефлексію щодо інститутів, що виникають чи утворюються для забезпечення дієвості професійних моральних кодексів, і процедур, за допомогою яких інститути виконують це своє завдання [1].

Дискусії з питання про зміст поняття “професійна етика” свідчать про необхідність розрізнення форм існування або рівнів професійної етики – її загальнотеоретичного філософського осмислення і вивчення власне в межах філософії моралі, вивчення в складі соціо-гуманітарного знання, концептуалізації “всередині” роду діяльності, кодифікації морально-етичних настанов, рівня чинності практичної професійної моральної самосвідомості та безпосереднього етосу професії. Чи розгортаються вони в межах єдиної системності, чи складаються як автономні та взаємодоповнюючі утворення з власними “правилами гри” й власною мовою? Слід зазначити, що перша позиція відповідає класичній парадигмі філософії та науки, а друга - загальним постмодерним тенденціям сучасної культури.

Очевидно, слід розрізнявати когнітивний, нормативно-етичний і метаетичний статус професійної етики [1].

Іншими словами, професійна етика є знанням, нормативною системою і складовою в корпусі етичних знань.

Вищого рівня узагальнення морально-етична культура професії набуває у теоретичній обробці, а вищий рівень етичної метатеорії розробляється філософією моралі. В філософській формі виразу етика – наука про мораль як загальнолюдський феномен. Як зазначає Р. Г. Аперсян, філософи, що займаються моральною проблематикою, схильні розглядати етику як спеціальне знання про мораль [1]. Це систематизоване за вимогами філософського пізнання вивчення моральних феноменів, що передбачає включення розгляду моралі в контекст світоглядної, епістемологічної, методологічної, культурологічної, соціально-філософської, антропологічної, семантичної, аксіологічної тощо проблематики. Етика як філософська дисципліна на теоретичному рівні й власними специфічними засобами осмислює мораль, охоплюючи й існуючі всередині моралі рефлексивні і раціоналізовані сторони самої моральної свідомості – усвідомлення й устрою моралі, моральних норм, обґрунтувань норм, оцінок, санкцій, рішень, мотивів і т.д., обґрунтувань і уявлень, адаптованих до моралі, але притаманних більш широкому культурному змісту (“прикладна етика”), а також практики оцінювання/засвідчення дієвості морально-етичних настанов (“поведінкових чи розумових конфігурацій”) в забезпеченні відповідності чієісь поведінки чи характеру високим моральним вимогам (“практична етика”).

Саме завдяки граничному рівню узагальненості філософія моралі слугує світоглядно-теоретичним підґрунтям спеціальних теорій – етичних “теорій середнього рівня”, до кола яких належать і дослідження професійно-етичних систем. У ракурсі, філософського розгляду відкривається такий значущий аспект професійно-етичних систем, що вони як особливий продукт тривалої еволюції регулятивних форм людської діяльності та спілкування за наявності специфічних рис і відмінностей одночасно постають в ролі чинника розвитку загальнолюдської моралі. Сучасні форми професійної моралі значно зумовлені розвитком загальнолюдської моралі та, як правило, включають в себе настанову на пріоритет останньої.

У сфері професійної етики вирізняються такі ж саме типи її оформленості, що вирізняються в загальному річищі моральних

феноменів. Професійна етика в теоретичній формі представлена як комплекс філософської та наукових дисциплін про професійну мораль. Тому професійна етика може розглядатися як різновид загальної теорії моралі, що несе в собі специфічні риси, обумовлені видом і типом діяльності, тобто є “галузевою” науковою дисципліною, що вивчає професійну мораль.

Разом з цим професійна етика існує як “моральна самосвідомість сукупної професійної групи, її ідеологія і психологія”. Власне в цій формі професійна етика, як і морально-етична культура взагалі, не розробляється, а виробляється поступово в процесі повсякденної спільної діяльності людей [4]. Професійна етика систематизує накопичений у процесі історичної практики досвід, характерний для даного виду діяльності, узагальнює його й удосконалює в міру удосконалювання даного виду діяльності.

Таким чином, професійна етика - це і концепція моральності, що існує в професійному середовищі. У практиці повсякденної діяльності професійна етика являє собою сукупність норм поведінки фахівців. Норми професійної етики піддаються змінам під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх стосовно професії факторів. Вони безпосередньо, у кожен момент часу, впливають на поведінку фахівців, спонукаючи їх діяти певним чином. Професійна етика в такій формі існування основним завданням має вплив на свідомість фахівця з метою удосконалювання як професійних, так і особистісних його якостей з огляду на сприяння найбільш повному й ефективному рішенню професійних завдань.

В розумінні професійної етики як сукупності норм, принципів, ідеалів, а також форм практичної поведінки і механізмів, що сприяють їхній передачі (ритуали, звичаї, обряди, традиції і т.п.), термін «етика» вживається в смислі «мораль». Скоріше за все, таке слововживання пов'язане зі специфікою формування професійної моралі і тим, що з ранніх етапів її становлення багато норм фіксувалися в писемній формі, вводилися в право, підтримувалися завдяки різним професійним розпорядженням, віддзеркалюючи вимоги конкретного роду діяльності до людини, престиж і авторитет професії у суспільстві, доступність професії; ступінь творчого характеру праці, соціальну

значущість та традиційні погляди людей, а також емоційно-чуттєве наповнення й романтичність професії. Через традиції, дисципліну, громадську думку і різні форми діяльності професійна мораль справляє вплив на загальний клімат в професійному середовищі. Попри неодмінно існуючу відмінність між відрефлектованим рівнем моралі й емпірично існуючою моральністю і нравами професійної спільноти, її етосом, саме узгодженість цих рівнів засвідчує позитивний характер загального розвитку професії. За умов такої узгодженості між проголошуваним і побутуючим, загальні поняття добра, зла, совісті, гідності, справедливості, відповідальності й інші дійсно конкретизуються в професійному середовищі, їхній зміст переводиться в відповідну сферу діяльності форми.

Професійна етика спроможна вмістити в себе етично-прикладні аспекти. Більше того, її спроможність виступити на рівні прикладної етики може слугувати показником рівня соціального розвитку професійної спільноти. Якщо приймати розуміння прикладної етики як галузі знання й поведінки, предметом котрої є практичні моральні проблеми, що мають граничний та відкритий загальнозначущий (а не груповий) характер, що виникають в публічних сферах життя та вимагають кодифікованого (юридичного, адміністративного, професійного) регулювання і контролю, то перехід в етично-прикладну царину свідчитиме про зрілість професійної групи, її соціальну відповідальність. Для професійної спільноти в такому випадку стає нормальним опрацювання й обговорення шляхів рішення конкретних моральних дилем, організоване формування та вираження колективної волі спільноти щодо суспільно і професійно значущих питань, соціального досвіду

вирішення котрих ще не існує, а експертні оцінки котрих є принципово протилежними.

Разом з цим, як це зазначає А. А. Гусейнов [3], вирішення моральних дилем як завдання прикладної етики передбачає не лише добру волю, моральну рішучість, але й професійну суворість моральних суджень й повноцінне знання предмету вибору. При цьому, вони не можуть бути одержані у казуїстичний спосіб, оскільки стосуються кожного разу індивідуального випадку, підведення котрого під загальний закон є неоднозначним, проблематичним, що аналогічно юридичній практиці. Прийняття рішень тут є публічним та процесуально оформленим, як правило покладеним на спеціально створені комітети з етики, з представленістю всіх дотичних до справи інтересів і компетенцій, дієвістю механізму зважування та боротьби мотивів, які передують прийняттю морально виваженого рішення.

У такий спосіб, інтегрованість прикладної етики в корпус професійної етики може слугувати позитивним показником високого рівня соціальної організації та самоорганізації професійної спільноти, позаяк прикладна етика, як зазначається фахівцями, входить скоріше не до системи теоретичного пізнання, а до практики спільнот і суспільства, а також свідчити про забезпеченість гідного експертного етичного супроводження професійної практики.

Розглянута множина значень поняття “професійна етика” відображає складність та багаторівневість моральної регуляції в сфері професії, а також розмаїття форм фіксації визначальних моральних аспектів діяльності та спілкування професійної спільноти, що їх потрібно розрізняти та конкретизувати в теоретичних та практичних дискурсах про професію.

Література

1. Аперсян Р. Г. Профессиональная, прикладная и практическая этики. – М.:2005.
2. Бахитановский В. И., Согомонов Ю. В. Профессиональная этика // Ведомости. Вып. 14: Этнос среднего класса / Под ред. В. И. Бахитановского, Н. Н. Карнаухова. Тюмень: НИИПЭ, 1999.
3. Гусейнов А. А. Размышления о прикладной этике // Ведомости Научно-исследовательского Института прикладной этики. Вып. 25: Профессиональная этика / Под ред. В. И. Бахитановского и Н. Н. Карнаухова. Тюмень: НИИПЭ, 2004. С. 148-159.
4. Дедюлина М. А., Папченко Е. В. Прикладная этика. Учебное пособие. – Таганрог: Изд-во Технологического института ЮФУ, 2007.
5. Прикладная этика // Этика: энциклопедический словарь / Под ред. Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова. М.: Гардарики, 2002.
6. Профессиональная этика // Словарь по этике. Изд. 6-е / Под ред. А. А. Гусейнова и И. С. Кона. М.: Политиздат, 1989.